
Saame-sanan juuria suomalaisessa julkisuudessa

Veli-Pekka Lehtola

Johdanto

Saamelaiset on tunnettu historian aikana kolmella pääasiallisella nimityksellä. Publius Cornelius Tacituksen käyttämä nimitys pohjoisen pyyntiväestöstä oli *fennit*, joka eri muunnelmineen säilyi yksinomaisena nimityksenä saamelaisille kirjallisuudessa koko ensimmäisen vuosituhannen ajan. Norjan kielessä *finn* tarkoittaa edelleen saamelaista (Haugen 1996). Termi vaihtui 1100-luvulla uuteen nimitykseen, joka oli venäläisessä lähteessä muodossa *lop*, germaanisissa ja skandinaavisissa lähteissä *lapp*, *lappalainen*. Se syrjäytti nopeasti *fenni*-nimityksen, joka tuli tarkoittamaan suomalaisia (ks. esim. Kulonen 2005).

Niin *fenni/finn* kuin *lappalainenkin* olivat eksonymimejä, muiden antamia nimityksiä saamelaisille. Saamelaiset itse käyttivät kaiken aikaa omakielistä nimitystä itsestään, nykypohjoissaamaksi *sápmelaš* tai *sápmi* (esim. Koponen 2005). Saamelaisten ei tiedetä koskaan käyttäneen itsestään muuta nimitystä, mutta valtaväestöjen kielissä tämä endonyymi koki varsinaisen läpimurtonsa vasta 1900-luvulla.

Kyse ei ollut minkään uuden ryhmän syntymisestä, vaan näkökulman muutoksesta. Se rinnastui yleismaailmalliseen ilmiöön, jossa vähemmistöt ja alkuperäiskansat vaativat tulla puhutelluiksi itse käyttämillään etnonymeillä. Eskimot halusivat olla *inuiitteja*, ostjakit *hante-*

ja. Vaikka *saame*-sana syrjäytti *lappalainen*-sanan suomen kielessä vasta 1970- ja 1980-luvulla, suomenkieliselläkin termillä on oma esihistoriansa. Seuraavat media-arkeologiset kaivaukset keskittyvät suomenkieliseen julkisuuteen 1900-luvun alkupuoliskolla.¹

Lappalainen ja saamelainen riidoissa

Pohjoisessa Lapissa virisi 1990-luvulla saamelaisiin liittyvä väittely, jota on nimetty ”lappalaiskiistaksi” tai jopa ”sodaksi”. Vuonna 1990 keskustelun kohteeksi tuli ehdotus saamelaislaiksi, jonka tavoitteena oli järjestää uudelleen saamelaisalueen maanomistusolot sekä hallinto. Paikalliset ei-saamelaiset, jotka pelkäsivät menettävänsä omat oikeutensa perinteisiin elinkeinoihin, aloittivat vastaliikkeen, jonka aikana he alkoivat nimittää itseään lappalaisiksi (Lehtola 2005: 129–138).

Liikkeen ensisijaisena tavoitteena oli estää saamelaislakia toteutumasta, mutta samalla ”uuslappalaiset” pyrkivät valtaamaan saamelaisoikeuksia todistelemalla olevansa yhtä lailla oikeutettuja saamaan saamelaislakiin sisältyviä etuuksia. He alkoivat kirjoittaa uusiksi Lapin historiaa, jonka ”alkuperäisväestönä” olivatkin saamelaisten sijaan kveenit, joista taas ”aidot lappalaiset” polveutuivat. Kyse oli mystifikaatiosta, joka ei vastannut lainkaan historian tutkimuksen tuloksia (Pääkkönen 2008: 246–260).

Strategiaan kuului ottaa uudelleen käyttöön *lappalainen*-sana, jonka saamelaiset olivat hyljänneet ulkopuolisten antamana terminä, eksomyyninä, koska tunsivat sen sisältävän vuosisatojen aikana tarttunutta vähättelyä ja halveksintaa. Analysoidessaan uuslappalaisten strategiaa tutkija Maritta Stoor on puhunut ”käsitteenvaltauksesta”, kun merkitykseltään vakiintuneen termin alaa on ensin hämärretty ja täytetty se uudella, poliittisemmalla merkityksisällöllä (Stoor 1999: 75). Täsmällisempää olisi puhua terminvaltauksesta, koska kyseessä oli uusi käsite, kuten Sammallahti (2009) toteaa:

”Käsitteenä uusi saamelainen ei eronnut vanhasta lappalaisesta kuin vähemmistöpoliittisen konnotaationsa kautta, kun taas molempien nimitysten denotaatio oli sama, eli tietty kansanryhmä. Kansanomaisena terminä lappalainen säilyi lähes 2000-luvulle, esimerkiksi perinteisten ei-poliittisesti ajattelevien saamelaisten puhuessa suomea. Ennen saamelainen-termin yleistymistä lappalainen-termillä *ei* tarkoitettu niitä ihmisiä, jotka nykyään kutsuvat itseään lappalaisiksi, vaikka monilla ei-lappalaisilla (eli Suomessa lantalaisilla) oli hyvin tiedossa olevia lappalaisia esi-isiä ja/tai -äitejä, tosin niin, että nykyisten lappalaisiksi itseään kutsuvien lantalaisten vanhemmista tai isovanhemmista ei kai yksikään kuulunut valtion pitämään viralliseen lappalaisrekisteriin.”

Lappalainen-termin omimiseen liittyi yleisönosastoilla viljelty väite siitä, että saamelaiset olivat historiallisesti myöhään maahan muuttaneita ”norjalaisia”, jotka olivat ottaneet haltuunsa ”alkuperäisten lappalaisten maat”. Uuslappalaisen käsityksen mukaan *saamelainen*-sana oli 1960-luvulla syntynyt poliittinen termi, jolla ”uusi puolue” oli perustellut oman ryhmänsä valtaanpääsystä. Tälle väitteelle antoi näennäistä tukea se käsitys, että suomenkielisessä julkisuudessa *lappalainen*-käsite näytti olleen lähes yksinomainen 1950- ja 1960-luvulle saakka, kunnes se varsin nopeasti, 1980-luvulle mennessä, oli ”salaperäisesti” vaihtunut *saamelainen*-termiin.

Termien hämmentäminen oli tyypillinen taktiikka lappalaisliikkeelle, jonka retoriikka perustui asioiden hämärtämiselle ja sekoittamiselle. Väitteet kelpasivat erityisesti maakunnalliselle medialle, vaikka esimerkiksi professori Pekka Sammallahti oikoi niitä niin paikallisessa kuin valtakunnallisessakin lehdistössä (esim. Sammallahti 1995; 1996²). Myös uuslappalaisten käsitys *saamelainen*-sanan ”keksimisestä” 1960-luvulla oli näköharha, sillä tämä ikivanha saamen kielen termi esiintyi skandinaavisissa kielissä viimeistään 1600-luvulla, suomen kielessäkin 1800-luvulta alkaen.

Kuten kielitieteilijät ovat todenneet, saamelaisten omakielisen endonyymien ikivanhaa alkuperää osoittaa se, että sille on vastineena kaikissa myöhemmissä saamen kielissä, esimerkiksi eteläsaamassa *saemie*, kolttasaamassa *sää'mm* ja luulajansaamassa *sábmelatj*. Tunnetun teorian mukaan *sápme*(laš) on tarkka äänteellinen vastine suomen kielen *hämä*(läinen)-sanavartalolle, ja niiden varhaiskantasuomalaisesta vartalosta **šämä* juontuisi sekä saamelaisten että hämäläisten heimonimi. Nimitys olisi omaksuttu molemmille tahoille viimeistään keskikanta-saamelaisena aikana (Koponen 2005: 379).

Valtaväestöjen kielissä *samisk-*, *saamelainen*-tai *saamski*-muoto lienee tunnettu jo kauan ennen ensimmäisiä kirjallisia mainintoja, jollaiset näyttävät alkaneen 1600-luvulla. Johannes Schefferus totesi vuonna 1674, että ”lapeille itselleen Lapia on Sabmienladi, kuten sanotaan Uumajan-Lapissa, tai Same-ednam, jota käytetään Tornion-Lapissa ja joka johtuu sanasta sabmi tai same, joksi he omalla kielellään sanovat itseään ja kansaansa” (Schefferus 1674 [1979]: 27). Matti Enbuske (2008: 207) on todennut lapinpappi Pehr Högströmin käyttäneen vuoden 1747 Lapin kuvauksessaan käsitettä ”Samers slägt”.³ Gustaf von Dübenin (1873 [1977]: 1) mukaan saamelaiset eivät pitäneet *lappalainen*-nimityksestä: ”Sjelf kallar det sig Sabme, eller Same, pl. Sameh, eller Samelats — Landet kallas på lapska Same-ädnam.”

Suomenkielisestä julkisuudesta on 1800-luvulta lähtien mahdollista löytää useitakin mai-

nintoja *saame*-vartaloisista nimityksistä. Oulun Wiikko-Sanomien totesi vuonna 1840, että lappalaiset ”keskessään eivät rakasta Lapin nimeä, vaan on heillä omat nimensä Same, Sabme, Lappalainen; Same-ednam, Lapinmaa, Sameulmuits, Lapin kansa; Same-Olma, Lapin mies; Same-nissun, Lapin waimo... Arwattawasti kutsuiwat he maata, koska se wielä oli Lappalaisten hallussa, Saameksi” (Oulun Wiikko-Sanomien 26.9.1840). Helsingin Sanomien mukaan ”Suome ja Sabme omat samaa syntyperää” (Helsingin Uutiset 13.5.1863).

Mainituissa tapauksissa *saami*- tai *saamelainen*-nimitystä käytettiin viittauksenomaisesti *lappalainen*-sanana selityksenä eli toissijaisena synonyyminä. Vallitseva eksonyymi oli *lappalainen*. Hieman uuden merkityksen *saamelainen*-sana näyttää saaneen 1900-luvun alussa, kun sitä alettiin käyttää itsenäisenä terminä ilman selityssuhdetta *lappalainen*-sanaan, tietynlaisena endonyyminä eli kansan itsestään käyttämän nimityksen tapaan. Samalla termi sai symbolisia ja poliittisia latauksia.

”Saamilaiskansan” tulevia ja menneitä

Kuopion hiippakunnan piispa Juho Forsman (myöhempi Koskimies) halusi Utsjoen tarkastusmatkallaan vuonna 1902 rohkaista saamelaisia niin äidinkieltä käyttämään kuin uuden koulusivistyksenkin omaksumiseen. Hän piti matkallaan saamenkielisiä saarnoja ja korosti äidinkielen merkitystä kirkollisessa opetuksessa. Puhuessaan tarpeesta omaksua myös uuden yhteiskunnan arvoja hän totesi: ”Tarvitsee siis saamilaiskansa täällä enemmän tietoja kuin sillä ennen on ollut” (Utsjoen piispantark 1902. OTA Eb:138. OMA).

Piispankertomuksessaan, johon oli liitetty saamenkieliset saarnat, Forsman ei millään lailla selitellyt *saamilais*-sanaa, vaan sen merkitys tuli ymmärrettäväksi käyttöyhteydestä. Termin käyttö näyttää heijastavan Forsmanin halua osoittaa tietynlaista ”sisäpiiriläisyyttä”, johon saamen kielen taito antoi mahdollisuuksia. Siitä, käyttikö Utsjoella joku *saamilainen*-sanaa piis-

pan kuullen, ei ole tietoa. Se saattoi olla Utsjoen kirkkoherra, Aukusti Hakkarainen, joka tuli myöhemmin tunnetuksi saamenkielisen kirjallisuuden kääntäjänä. Yhtä lailla mahdollista ja jopa todennäköisempääkin on, että sanaa käyttivät saamelaiset vaikuttajat, kuten katekeetta N.W. Holmberg tai kansakoulunopettaja Josef Guttorm.

Saamen kielen puolustajana Forsman ei ollut harvinaisuus tuon ajan pohjoisessa hiippakunnassa, sillä jo hänen edeltäjänsä, piispa Gustaf Johansson, oli pitänyt saarnoja saamen kielellä ja puolusti äidinkielistä opetusta (esim. Utsjoen piispantark 1896. OTA Eb:138. OMA). Molemmille saamen kielen asema tuntui olevan sydämen asia, mitä Forsmanin terminvalinta heijastanee.

Toisenlainen tapaus oli runoilija Larin-Kyösti, joka julkaisi kaksi saamelaisiin liittyvää runoteosta, *Aslak Hetta* -runoelman (1909) ja ”sävelrunon” *Aslak Smaukka* (1913). Runoelmansa hän aloitti: ”Aslak Hetta, päivänpuolen poika, / kasvoi Saamemaassa, sadun maassa, / missä pilviin pyrkii passevaarat” [pyhät vaarat]. Saame-kantaisten sanojen merkitys tuli esiin epäsuorasti teoksen alaotsikossa ”Kertova lappalaisrunoelma”, mutta kantta lukuun ottamatta koko teoksen ajan käytetään *saami*-muotoa.

Niinpä Aslak ”näki unta/ muinaisajan saamisankareista”, Guoggageaidnossa ”ruijat saami-isäin puista/ rista-ibmelille huoneen veistää” ja lopussa ”kaartui pimeys kuin yökön siipi/ yli Saamenmaan kuin kerran muinoin” (Larin-Kyösti 1909: 5, 9, 15, 103). *Aslak Smaukka* taas oli runoelma noidasta, jonka surmaaminen aiheuttaa kirouksen: ”sai surman viime velho saamein, kerran täyttyy kiro kaamein!” (ks. J. Lehtola 2007: 44–45).

Kuten sitaatit osoittavat, Larin-Kyöstin teokset sisältävät runsaasti myös saamelaisperäistä sanastoa: siinä ovat ”*njallat* [niliatit] täynnä riistaa”, ”kielavelgo, sinirinta” soittaa ikäväänsä ja ”guovssakasak” [revontulet] väreilevät pakkastaivaalla. Henkilöt tervehtivät: ”Puorre päive. – Puorist, puorist!” Samoin kirjailija tuntee hyvin

saamelaisten vanhan mytologian Tiermes-jumalasta saivo-käsityksiin (Larin-Kyösti 1909).

Larin Kyöstin elämää koskeissa tiedoissa ei näytä kuitenkaan olevan minkäänlaista sidettä saamelaisuuteen tai edes Lappiin. Saamelaistekokset muodostavat poikkeuksen runoilijan tuotannossa ainakin aihepiirinsä osalta. Tapaus on siis ongelmallisempi kuin Forsmanin kohdalla. Mahdollinen yhteys on kansanmusiikin tutkija ja säveltäjä Armas Launis (alkujaan Lindberg), joka Larin Kyöstin (alk. Larson) tavoin oli kotoisin Hämeenlinnan ruotsinkielisestä perheestä.

Launis oli vuosina 1904–1905 kierrellyt Lapissa keräämässä joikuperinnettä, josta hän julkaisi kokoelman *Lappische Juoigus-Melodien* (1908). Matkallaan Tenolta Koutokeinon Launis oli tutustunut lahjakkaaseen saamelaispoikaan, Petteri Helanderiin (myöhemmältä kirjailijanimeltään Pedar Jalvi), joka toimi hänen oppaanaan Koutokeinon retkellä. Niin Helanderilta kuin Koutokeinon asukkailta Launis sai tietää Aslak Hetan johtamasta väkivaltaisesta ”kapinasta”, joka innoitti Launista itseäänkin myöhemmin säveltämään oopperan nimellä *Aslak Hetta* (Heinonen & Valtonen 2006; matkapäiväkirja ks. Launis 2004).

Kati Heinonen ja Taarna Valtonen toteavat, että Launoksen omaksuma etnonymy *saamit* tai *saamet* oli valintana ”aikanaan epätavallinen, muttei ainutlaatuinen. Todennäköisesti tähän on vaikuttanut juuri Helander, joka käytti aina tuota nimitystä suomenkielisissä kirjoituksissaan” (Heinonen & Valtonen 2006: 24). Mahdollista on, että Larin-Kyösti on kuullut Launoksen kerrotun innostavasta retkestään ja Koutokeinon verinäytelmästä.⁴ Launis ei ilmeisesti vielä valmistellut oopperaansa, joten hän on voinut jopa auttaa vanhempaa ”oman kaupungin” runoilijaa. Osoituksena siitä, että Launis ei suhtautunut Larin-Kyöstin teokseen ainakaan vihamielisesti, on se, että hän lainasi tältä kaksi runoa oopperaansa (Launis 1922a).

Larin-Kyösti, joka ei koskaan käynyt Lapissa, haki saamelaisten etnografiasta ja mytologiasta ehkä vastinetta muiden kirjailijoiden

Karjala-innostukselle. Taustatietoa saamelaisten perinteestä hänellä oli mahdollisuus ammentaa Jacob Fellmanin muistiinpanoista, jotka oli julkaistu vuonna 1906 neliosaisena ruotsinkielisenä kirjasarjana (Fellman 1906). Toisena ilmiselvänä lähteenä oli Anders Andelinin Utsjoen kuvaus, joka oli ilmestynyt Suomi-sarjassa jo vuonna 1858. Se näkyy muun muassa Biggan repliikissä pojalleen Aslakille: ”Loddatsham! Mun oma lintuseni” (Andelin 1858).

Niin Larin-Kyöstin kuin Armas Launoksen tutustuminen *saame*-sanaan vaikuttaisi näin johtavan saamelaiseen Petteri Helanderiin, jonka opettaja Josef Guttorm oli esitellyt Launikselle. Helander pääsi vuonna 1910 Jyväskylän seminaariin lukemaan opettajaksi. Hän alkoi käyttää nimiä Pekka Pohjansäde ja Pedar Jalvi. Saamenkielisen kirjallisuuden lisäksi hän kirjoitti suomenkielisiä tekstejä, joissa *saame*-sana tuli esiin.

Jo vuonna 1911 toverikunnan lehteen kirjoittamassaan Lapin kuvauksessa hän totesi: ”Me Saamelaiset, jotka asumme pohjolan jylhillä tuntureilla, olemme kyllin onnelliset huvitellessamme itseämme salaperäisessä luonnossa” (ks. Sainio 1966: 24). Hänkään ei käyttänyt *saamelainen*-sanaa yksinomaista, sillä esimerkiksi Kotiseutu-lehden artikkelissa ”Lappalaisen laulurunoudesta” pääasiallisena terminä oli *lappalainen*. Vaikuttaa siltä kuin *lappalainen* olisi merkinnyt hänelle virallista termiä, kun taas puhuessaan henkilökohtaisista tai tunteisiin liittyvistä asioista hän toi esiin saami-sanana.

Niinpä Jalvi saattoi mainita kysyneensä joltain asiaa ”saamilaistoveriltani”, puhua olemassaolostaan taistelevasta ”alhaisesta Sami-kansasta” tai todeta joikujen merkityksestä omalle väestölleen: ”Opettakoot ne Saami-kansaa katsomaan kansansa muinaisuuteen ja näkemään niissä entiskansan hengen kykyjä. Samalla viittoakoot ne tietä nousevalle saamilaispolvelle uusien ja parempien luomiseen” (Jalvi 1915; J. Lehtola 2007: 32–33).

Jalvi kuoli nuorena tuberkuloosiin vuonna 1915. Siitä, että hän lieene eläessään käyttänyt *saame*-sanaa runsaasti myös puheissaan, kertoo

seminaaritoverin, runoilija Einari Vuorelan muistokirjoituksen yksityiskohta vuosia myöhemmin: ”Hän tunsi olevansa Aslak Hetta, joka oli valmis vaikka väkivalloin ajamaan pyhää asiaansa – Saame-kansan pelastusta joutumasta sukupuuttoon” (Vuorela 1929; J. Lehtola 2007: 33).

Armas Launis noudatteli Jalvin perintöä termien käytössä vaihtelevasti 1920-luvulla. Oopperan *Aslak Hetta* partituurissa hän käytti pääasiassa *lappalainen*-nimitystä. Teokseensa hän lainasi Larin-Kyöstiltä kaksi runoa, joissa käytettiin *saame*-sanaa. (Launis 1922a). Sen sijaan Lapin matkakertomuksessaan hän saattoi mainita olleensa ”Saamein säveleitä etsimässä”.

Hän kertoi nuoruuden matkoistaan ”Lappiin, Saamemaahan”, jossa luonnonvoimat soivat ”saamein lauluissa”. ”Saamemaa” säilytti muistoja Koutokeinon synkistä tapahtumista, ja pienikokoinen joikujen taitaja Kaapin Jouni oli ”oikea kääpiö saame-mieheksikin”. Yhtä lailla Launis käytti *lappalainen*-sanaa (Launis 1922b, jonka artikkeli erikseen julkaistuna Launis 1922c).

Saamen sävyt

Termi *saamilainen* tai *saame* viittasi siis etnisesti täysin samaan ryhmään kuin *lappalainen*-sanan, mutta sen käyttämiseen näyttää liittyneen tärkeitä sivumerkityksiä. Sen käyttäjä osasi yleensä saamen kieltä ja halusi omakielisen termin kautta tuoda esiin asiantuntijuuttaan ja ”sisäpuolisen” näkökulmaa. Nähtävästi termin alkuperäisinä esittäjinä olivat saamelaiset itse, jotka suomea puhuessaan toivat sen esiin Helander/Jalvin tapaan.

Tähän viittaa sekin, että Ruotsissa ja Norjassa *same*-sanan käyttö valtaväestön kielissä näyttää yleistyneen saamelaisliikkeen läpimurron myötä 1900-luvun alkuvuosina, kun saamelaiset alkoivat osallistua valtaväestön keskusteluun. Ensimmäiset saamelaisyhdistykset ja -lehdet tosin käyttivät vielä pääosin *lapp*-nimitystä (esimerkiksi *Lapparnas Centralförbund* tai *Lapparnas Egen Tidning*, molemmat 1904), mutta esimerkiksi norjankielinen lehti *Samenes Venn* käytti *same*-sanaa ikään kuin käännöksenä saamenkieli-

sestä emolehdestä *Same Usteb* (per. 1899).

Samoin saamelaisvaikuttaja Elsa Laulan innoittamista järjestöistä 1900-luvun alkupuolella osa käytti *samisk*-nimitystä, kuten Helgelandske Samiske Forening, Brurskanken Samiske Lag tai Brurskanken Samiske Kvindeforeningen. Vuonna 1919 saamelaisjohtaja Torkel Tomasson otti ruotsinkielisen lehdensä nimeksi *Samefolkets Egen Tidning* (ks. esim. Sápmlaččat 1993: 189–190; Lantto 2000: 57–107).

Patrik Lanton mukaan sana *same* oli ladattu poliittisella ja symbolisella merkityksellä: se oli saamelaisten tietoinen poliittinen kannanotto, joka symbolisesti sanoutui irti ulkopuolisten antamista sisällöistä. Ruotsalaisista esimerkiksi lappologi K.B. Wiklund ei pitänyt sananvalintaa lainkaan hyväksyttävänä (Lantto 2000: 108). Tieto lehdestä kantautui Suomeen vuosia myöhemmin, kun Rovaniemi-lehden mukaan Ruotsissa oli alettu julkaista ”lappalaisille eli sameille tarkoitettua sanomalehteä ’Samekansan Oma Sanomalehti’” (Rovaniemi 11.5.1922).

Saami-vartaloista sanaa käytettiin suomen kielessä yleensä myönteisessä merkityksessä, tietynlaisena hengenheimolaisuuden merkinä. Muutamassa yhteydessä se kuitenkin sai kielteisen sävyn, kun se viittasi suomalaisten mielestä epäilyttävään poliittiseen asenteeseen. Vuonna 1925 Utsjoen kunta teki ehdotuksen Utsjoen rajaamiseksi omaksi lappalaisalueekseen ja kielsi maantien rakentamisen kuntaan. Suomalaiset virkamiehet ja tiedotusvälineet pitivät sitä merkinä utsjokelaisten separatismista ja epäisänmaallisesta asenteesta (ks. Lehtola 2009).

Nimimerkki O.J.G. eli luultavasti kunnanvaltuuston puheenjohtaja O.J. Guttorm kirjoitti Rovaniemi-lehden asiaa käsittelevän artikkelin, jossa hän sanoi utsjokelaisen haluavan ”kehittyä suomalaisen rinnalla saamilaisena” (Rovaniemi 19.6.1926). Termin käyttö tässä yhteydessä oli tietynlainen julistus, johon lehden toimitus otti jyrkän kannan. Se piti nimimerkin kirjoitusta arveluttavan hankkeen häpeilemättömänä selittelynä, ja sen mielestä kirjoituksessa olivat selvästi nähtävissä ”saamilaisten johtomiesten

sormenjäljet” (Rovaniemi 19.6.1926).

Koulutarkastaja Alfred Salmela puolestaan käytti *saamilainen*-sanaa retorisisena keino-
na vuonna 1926 kuvatessaan saamelaisten tekemää pilkkua ”lantalaisista” eli suomalaisista: ”Lantalaiset tahtovat saamilaisten poroja ja siksi tahtoisivat ottaa vaimoikseen Lapin tyttöjä.” ”Lantalaiset syövät sian lihaa. Mutta saamilainen oksentaa jo sian nähdessäänkin” (Rovaniemi 1.6.1926). Termin avulla Salmela siis tietyllä tavoin asettui saamelaisten ”ääneksi”. Saamenkielisellet opetukselle kriittisessä lehtiartikkelissaan Salmela käytti sanaa muodoissa *saamalainen*⁵ ja *saamelainen* (Rovaniemi 16.4.1929).

Saame-kantaisen sanan käyttö näyttää 1920- ja 1930-luvuillakin perustuneen henkilöihin, jotka osasivat saamea tai olivat saamelaisiin läheisissä yhteyksissä. Samuli Paulaharju käytti *Taka-Lappia* -kirjassaan (1927) termiä viittaamassa niin kieleen kuin alueeseenkin. Puhuessaan tenolaisten antamista nimityksistä lehmilleen hän totesi, että ”joku maitomuori on saanut saamelaiset ristiäiset”. Kaarasjoki taas oli Paulaharjun mukaan ”syvintä saamienmaata” (Paulaharju 1927: 92, 176).

Lapin Kansan pääkirjoitus puolestaan otti vuonna 1929 kantaa ”Saamekansan” tulevaisuuteen ja kielellisiin oikeuksiin (Lapin Kansa 21.9.1929). Kirjoituksen laatija oli ilmeisesti Inarin kirkkoherra Tuomo Itkonen, joka oli aikansa pontevimpia saamelaisasian puolustajia. Saamenkielisessä aapissaan 1934 Itkonen runoili Lapin lasten laulun, joka totesi: ”Ja pitkä Teno on kuin vyö, mi Saame-heimot yhdistää” (Itkonen 1934: 162).

Aapisen ilmestyttyä opettaja Joosef Guttorm arvioi sitä: ”Jospa saamilaiset ymmärtäisivät ottaa kirjan kiitollisuudella vastaan ja käyttää sitä hyväkseen!” (J. Guttorm kirkkoherra E. Vuornokselle 6.5.1935. Utsjoen kirkonarkisto J VI:1. OMA). Samaan henkilöön liittyi myös nimimerkki E.L.:n maininta Inarin kirkonkylästä, jossa ”kaikkien rakastama kirkkoherra Itkonen julistaa ijäisiä totuuksia niin suomeksi kuin saamiksikin” (Pohjolan Sanomat 158/1938).

Saamelainen-termi ei yleistynyt vielä ennen sotia, sillä esimerkiksi saamelaisten asioiden ajamiseen paneutunut Lapin Sivistysseura (perustettu 1932, saamenkielisessä asussa *Sami Cuvgehusseärvi*) käytti *lappalainen*- ja *Lappi*-nimitystä. Sen sijaan kun seura tilasi suomennoksen Isak Saban ”Sámi soga lávlla” -runosta, Otto Mannisen käännöksessä säkeistä ”Saamen suku sieluin, mielin silti rakastavi maataan” ja ”Sortumatta Saamen heimo kestänyt on vainolaisten tapporetket”. Laulu päättyi uhmakkaaseen huudahdukseen: ”Saamien on Saamen maa!” (Itkonen 1934: 189–192).⁶

Muista Lapin tuntijoista saamelaisyntyinen Aslak Outakoski totesi Tenoa kuvatessaan: ”Vain saamelaisen tarkka silmä ja varma paikallisvaihto ovat luotettavat tienviitat” (Outakoski 1937: 204). Nimimerkki Aslak Nuorti eli suomalainen Aulis Nuotio puolestaan julkaisi vuonna 1936 nuortenromaanin nimellä *Seikkailuja Saamemaassa*.⁷ Utsjoen kirkkoherra Erkki Vuornos, joka alkoi käyttää saamenpukua osoittaakseen paneutumista seurakuntalaistensa asioihin, totesi 1938 olevansa ”kiinnostunut tähän saamien kieleen” (KAR 1938). Jopa E.N. Manninen, joka tunnettiin nimenomaan saamelaisten ”separatismiin” epäilijänä, käytti viimeisessä lehtiartikkelissaan (1945) alkusointuista muotoa: ”Hohhoh, saat uskoa, sanoo saamelainen, Lapissa ei suoriteta tarkoituksetonta tekoa” (Manninen 1945 [1998]: 207–210).

Saame-sanan ensimmäinen läpimurto

Kaikki edellä luetellut maininnat jäivät vielä satunnaisiksi, sillä *lappalainen*-nimitys säilyi suomen kielessä pääasiallisena etnonyminä vielä pitkään. Ei nähdäkseen ole sattumaa, että *saamelainen*-nimityksen ensimmäinen läpimurto tapahtui nimenomaan saamelaisten oman poliittisen aktiivisuuden myötä toisen maailmansodan jälkeen. Kun vuonna 1945 Alavieskassa perustettiin ensimmäinen saamelaisten omasta aloitteesta syntynyt yhdistys Samii Litto (Saamelaisten yhdistys), sen perustajajäsen Nilla Outakoski kirjoitti Lapin Kansaan:

”Kokous katsoi, että saamelaiset olivat hoitaneet sodassa velvollisuutensa Suomea kohtaan samoin kuin muut suomalaiset ja joutuneet kärsimään vähintään yhtä paljon. Siksi saamelaiset olisi myös saatava suomalaisten kanssa samanarvoisiksi. Se edellyttää, että saamen kieli ja kulttuuri saavat sitä arvostusta, mikä sille kuuluu – ei armosta, vaan koska saamelaiset ovat sen ansainneet”(Lapin Kansa 25.4.1945).

Samii Litto alkoi suomenkielisissä asiapapereissaan ja julkaisuissa käyttää johdonmukaisesti nimitystä *saamelainen* tai *saamilainen* termin *lappalainen* asemasta. Saamelaiset halusivat käyttää omakielistä sanaa tullessaan valtaväestön julkisuuteen. Yhdistyksen käytäntö oli jopa vastoin kielitoimiston kantaa. (Samii Litton johtokunnan pöytäkirjat 1945–1948. SLA). Lapin Sivistysseura alkoi seurata Samii Litton esimerkkiä, kun seuran sihteeri Karl Nickul vuodesta 1946 lähtien – alussa tosin vaihtelevasti – käytti nimitystä *saamelaiset* tai *saamit*. Hänen kauttaan termi siirtyi Lapin Sivistysseuran asiakirjoihin (Lapin Sivistysseuran hallituksen pöytäkirjat 1947–1948. LSSA, KA).

Samii Litto kantoi huolta muun muassa kotiteollisuuden ja sen markkinoinnin kehittämisestä “saamien omalta pohjalta”. Se totesi: “Koska tulevaisuus tuo suuret määrät turisteja nimenomaan saamelaisalueelle, – on neuvoteltu saamelaisliikemiesten kanssa hyödyn saamiseksi saamelaisille itselleen” (Samii Litton toimintakertomus vv. 1945–1946. SLA). Yhdistyksellä oli yllättävän vahva vaikutus valtakunnallisen Kotiteollisuusliiton näkemyksiin niin käsitöiden aitouden kuin *saame*-sanan käytönkin suhteen: “– pyrimme saamelaistöiden näyttelyyn saamaan aitoja saamelaisaiheita niin, että esim. pääsiäistiput eivät tule kysymykseen. Sisarenne mies varmaan tietää, ovatko tontut ja peikot alkuperäisiä saamelaisaiheita” (Kotiteollisuusjärjestöjen keskusliitto Elsa Nykäselle 26.4.1950. Asiakirjoja 1946–1960. SLA).

Samii Litto kovisteli viranomaisia myös vaatimaan Lappiin tulevilta virkamiehiltä saamen kielen taitoa: ”On yleensä tunnettua, että saa-

malaisväestö suhtautuu etelästä saapuviin virkamiehiin, niinpä pappiin ja lukkariinkin, nähden arkuudella, varovaisuudella ja epäillen. Ja jos he ovat vielä saaminkieltä taitamattomia, niin asia on yhä pahempi” (Samii Litto Oulun Tuomio- kapitulille 27.9.1948. Asiakirjoja 1946–1960, SLA).

Lapin Sivistysseura ja Samii Litto järjestivät vuonna 1947 saamelaislähetystön, joka vieraili Helsingissä päättäjien luona ja herätti kovasti huomiota myös tiedotusvälineissä. Presidentti J.K. Paasikiven luona Niila Magga lausui: ”Erakoasemastaan huolimatta saamelaisväestö ymmärtää ne vaikeudet, joissa maamme tätä nykyä elää. Omista vaikeuksistaan huolimatta ovat saamelaiset kuitenkin täyttäneet ja edelleenkin aikovat täyttää – – velvollisuutensa.” Tästä syystä saamelaiset toivoivat myös valtion täyttävän omat velvollisuutensa.

Lähetystö sai aikaan sen, että sisäasiainministeriö perusti vuonna 1949 *Saamelaisasiain komitean*. Se oli poikkeuksellinen saamelaisten asioita pohtiva toimikunta sikäli, että puolet sen jäsenistä oli saamelaisia. Tämänkaltaisen edistykellisyys näkyi myös vuonna 1952 julkaistussa mietinnössä. Se ehdotti muun muassa saamelaisten hallinnoiman alueen perustamista sekä saamelaisten vapauttamista armeijasta. Myös terminologia oli poikkeuksellista tuon ajan valtionkomitealle. Se oli saanut tehtäväkseen suunnitella valtion toimenpiteitä ”lappalaisten tulevaisuuden turvaamiseksi”, mutta ensimmäisessä kokouksessaan se otti nimekseen ”saamelaisasiain komitea”.

Samoin komitea käytti tietoisesti nimityksiä *saami* ja *saamen kieli* entisten lapin ja lapin kielen sijasta. ”Komitea on näin pyrkinyt vakiinnuttamaan meillä saamelaisten itsestään ja kielestään käyttämiin nimityksiin lähemmin liittyvää sanontaa. Samanlainen suuntaus on nykyään havaittavissa myös kaikissa muissa maissa, joissa saamelaisia asuu” (Komiteanmietintö 1952:12:3–4). Valtio piti ainakin vuoteen 1951 lappalaisrekisteriä, joten virallinen hallintotermi oli lappalainen (Sammallahti 2009).

Saame-sana näkyi myös tiedotustoiminnassa. Kun Samii Litto perusti Inarissa suomenkielisen, viikottain ilmestyvän lehden Tunturisanomat vuonna 1950, se kertoi olevansa ”saamelaisien keskuudessa ilmestyvä sanomalehti”. Paitsi osoittamaan etnisyyttä (”Kunnallinen keskikoulu saamelaisille”), lehti käytti termiä myös alueellispoliittisena määreenä esimerkiksi otsikoissa ”Taka-Lappi eli ‘Saame’ ja sen elinkeinot” tai ”Saamen koulu” (esim. Tunturisanomat 10.2.1950 ja 16.2.1952).

Myös maakuntalehti Lapin Kansa noudatti esimerkkiä. Jukka Nyssönen on todennut, että sotienjälkeisinä vuosikymmeninä saamelaismyönteistä linjaa noudattanut lehti käytti systemaattisesti *saamelainen*-etnonymia 1940-luvun lopulta lähtien. Nimitys lappalainen alkoi Lapin Kansassa syrjäyttää *saamelainen*-termin vasta 1960-luvun puoliväliin tultaessa, vaikka molemmat termit tarkoittivat edelleen samaa ryhmää (Nyssönen 2007: 80, 140–141).

Muuten *saamelainen*-sana säilyi julkisuudessa vaihtelevasti. Karl Nickul käytti sitä niin vuonna 1953 aloitettujen saamelaiskonferenssien kuin 1956 perustetun Saamelaisneuvoston suomennoksissa. Samii Litto -yhdistys otti esimerkiksi vuonna 1962 perustamansa museon nimeksi ”Saamelaismuseo”. *Saame*-sanana myöhäiset kerrostumat ovat vielä selvittämättä, mutta *lappalainen*-sana näyttää palanneen vähitellen lähes yksinomaiseksi nimitykseksi.

Saamelaisliikkeen nousun myötä 1960-luvun lopulta alkaen *saamelainen*-käsite alkoi taas nousta esiin, joskin termin käyttö vaihteli edelleen. Saamelaisien koulutuksen kehittämistoi-
mikunta käytti mietinnössään (Komiteanmietintö 1971) *saamen kieli* ja *saamelainen* -sanoja, kun taas ensimmäinen peruskoulun opetussuunnitelma puhui edelleen *lapin kielestä*. Vielä 1981 Mikko Korhonen julkaisi kirjan nimellä Johdatus lapin kielen historiaan (Sammallahti 2009). Koko Suomen mittakaavassa *saamelainen*-sanana läpimurtona voinee pitää vasta 1980- ja jopa 1990-lukua. Samaan aikaan *lappalainen*-sana joutui jo uusiokäyttöön.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)
Lapin Sivistysseuran arkisto (LSSA)
Hallituksen pöytäkirjat 1932–1952
Väliaikaisen toimikunnan pöytäkirjat

Oulun maakunta-arkisto, Oulu (OMA)
Oulun (Kuopion) tuomiokapitulin arkisto (OTA)
Piispantarkastuspöytäkirjat
Utsjoen kirkonarkisto

Saami Litton arkisto, Siida: Inari (SLA)
Asiakirjoja 1946–1960
Johtokunnan pöytäkirjat
Toimintakertomukset

Elektroniset lähteet

Sammallahti, P. 2009: Sähköpostikirje tekijälle 12.5.2009.

Lähdekirjallisuus

Andelin, A. 1858: *Kertomus Utsjoen pitäjistä*. Suomi III. Helsingfors, Finska Litteratur-Sällskapet tryckeri.
von Düben, G. 1873: *Om Lappland och lapparne*. Stockholm, Norstedt.
Fellman, J. 1906: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I–IV*. Helsingfors, Finska Litteratursällskapet.
Itkonen, T. 1934: *Samikiel Abis. Lapinkielinen aapinen*. Helsinki, WSOY.
Jalvi, P. 1915: Lappalaisten laulurunoudesta. *Kotiseutu* 5: 84–89.
KAR (nimim.) 1938: *Kiveliön pappi*. Seura 21/1938.
Komiteanmietintö 1952:12: *Saamelaisasiain komiteanmietintö*. Helsinki.
Komiteanmietintö 1971:B63: *Saamelaisien koulutuksen kehittämistoi-
mikunnan mietintö*. Helsinki.
Larin-Kyösti 1909: *Aslak Hetta – kertova lappalaisru-
noelma*. Porvoo, WSOY.
Larin-Kyösti 1913: *Aslak Smaukka. Ballaadeja ja mui-
ta runoja*. Helsinki, Otava.
Laurin, A. 1922a: *Aslak Hetta. 3-näytöksinen ooppera*. Helsinki, WSOY.

- Launis, A. 1922b: *Kaipaukseni maa: lapinkävijän muistoja*. Jyväskylä, Gummerus.
- Launis, A. 1922c: Saamen säveleitä etsimässä. *Kalvalaseuran vuosikirja* 2: 132–138.
- Launis, A. 2004: *Tunturisävelmiä etsimässä. Lapissa 1904 ja 1905* (toimittanut M.R. Järvinen). Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Manninen, E.N. 1945 [1998]: Tunturin erakko (alkup. julkaisu Kansan Kuva-lehti 1945). Manninen, E.N.: *Kahdentoista härjän raito* (toim. V.-P. Lehtola): 207–210. Inari, Kustannus-Puntsi.
- Nuorti, A. 1936: *Seikkailuja Saamemaassa*. Jyväskylä, Gummerus.
- Outakoski, A. 1937: Entistä ja nykyistä Tenosta ja sen asukkaista. *Jouko III. Pohjois-Pohjalaisen osakunnan kotiseutujulkaisu*. Helsinki, Pohjois-Pohjalainen osakunta.
- Paulaharju, S. 1927: *Taka-Lappia*. Helsinki, WSOY.
- Schefferus, J. 1674 [1979]: *Laponia* (suomentanut T. Itkonen). Hämeenlinna, Karisto.
- Vuorela, E. 1929: *Tunturin runoilija Pedar Jalvi*. Uusi Suomi 13.3.1929.
- Sanomalehdet**
- Helsingin Sanomat
Helsingin Uutiset
Lapin Kansa
Lapparnas Egen Tidning
Oulun Wiikko-Sanomats
Pohjolan Sanomats
Rovaniemi
Samenes Venn
Tunturisanomats
Uusi Suomi
- Tutkimuskirjallisuus**
- Enbuske, M. 2008: *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haugen, E. 1996: *Norsk-engelsk ordbok. Norwegian – English Dictionary*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Heinonen, K. & Valtonen, T. 2006: Kaksi kulttuuria kohtasi kesällä 1905. *Hiiidenkivi* 6: 23–25.
- Koponen, Eino 2005: Sápmeš. Kulonen, U.-M., Seurujärvi-Kari, I. & Pulkkinen, R. (eds) *Saami. A Cultural Encyclopedia*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kulonen, U.-M. 2005: Lapp. Kulonen, U.-M., Seurujärvi-Kari, I. & Pulkkinen, R. (eds) *Saami. A Cultural Encyclopedia*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lantto, P. 2000: *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*. Umeå, Umeå universitet.
- Lehtola, J. 2007: *Laulujen Lappi. Tarinoita haavemaasta*. Inari, Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, V.-P. 2000: *Nickul - rauhan mies, rauhan kansa*. Inari, Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, V.-P. 2005: *Saamelaiſten parlamentti. Suomen saamelaisvaltuuskunta 1973–1995 ja Saamelaiskäräjät 1996–2003*. Inari, Saamelaiskäräjät.
- Lehtola, V.-P. 2009: *Utsjokelaisten separatismi. Hanke erillisen lappalaisalueen perustamiseksi Utsjoen kuntaan 1925* (valmisteilla).
- Nyysönen, J. 2007: “Everybody recognized that we were not white”. *Sami identity politics in Finland, 1945–1990*. Tromsø, University of Tromsø: Department of History.
- Pääkkönen, E. 2008: *Saamelainen etnisyyſ ja pohjoisen paikallisuus. Saamelaiſten etninen mobilisaatio ja paikallisperustainen vastaliike*. Acta Universitatis Lapponensis 153. Rovaniemi, Lapin yliopisto.
- Sainio, M.A. 1966: *Pedar Jalvi*. Helsinki, Lapin Sivistysseura.
- Sammallahti, P. 1995: Entiset lappalaiset nykyisiä saamelaisia. Helsingin Sanomat 11.3.1995.
- Sammallahti, P. 1996: Saamelaiset julkisuusmyllytyksessä. *Kanava* 7: 401–404.
- Sápmešččat 1993: Sápmešččat. Doaimm. Aage Solbakk. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta – Davvi Girji o.s.
- Stoor, M. 1999: Enköhän mie itte tiiä parhaiten, kuka mie olen. Suomea puhuvien saamelaiſten ja nk. lappalaiſten etninen identifikaatio. Tuominen, M., Tuulentie, S., Lehtola, V.-P. & Autti, M. (toim.) *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit, osa 1: Outamaalta tunturiin*. Inari–Rovaniemi, Kustannus-Puntsi–Lapin yliopisto.

Loppuviitteet

- 1 Kiitän prof. Pekka Sammallahta ja prof. Harri Mantilaa käsikirjoitukseen liittyvistä kommentteista.
- 2 Sammallahti julkaisi myös joukon yleisönosastokirjoituksia Inarilainen-lehdessä 1995–1996.
- 3 Enbuske toteaa, että Högströmillä oli ”eräs varhaisimmista kirjallisista maininnoista saamelaisista”, samoin kuin hänen mukaansa jo ”Johannes Schefferus mainitsee saamelaiset”. Tarkkaan ottaen kyse on siis varhaisesta saamelainen-termin käyttämisestä, koska saamelaisia oli toki kuvattu aiemminkin.
- 4 Heti matkan jälkeen Launis julkaisi myös kirjoituksia keräelmistään musiikkilehdessä (Säveletär 3–6/1907), mutta ne koskivat joikuperinnettä yleensä, eivät Koutokeinin tapahtumia.
- 5 Luultavasti muoto ”saamalainen” on lehden painovirhe, sillä sitä ei esiintynyt muissa lähteissä.
- 6 Lapin Sivistysseura tilasi kansallislaulun heti toimintansa aluksi (ks. Väliaikaisen toimikunnan pk:t 4., 12. ja 13.12.1932. LSSA, KA). Isak Saban runon sävellys tilattiin Uuno Klamilta. Mannisen suomennos ilmestyi Tuomo Itkosen *Samikiel Abis*-kirjassa.
- 7 Vejjari Aulis Nuotiosta ks. Lehtola 2000: 153.